

Ερευνώντας στις βιβλιοθήκες και ιστορώντας τη διαχρονική τους πορεία

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

Σε ένα διεθνές συνέδριο, που συζητούνται προβλήματα του παρόντος και του μέλλοντος των βιβλιοθηκών, η ανακοίνωσή μου ίσως μοιάζει παράταιρη και εξ αιτίας της εξέτασης της ιστορικής διάστασής τους αλλά και γιατί οι ερευνητικές μου εμπειρίες ανάγονται στην εποχή πριν από την εξάπλωση της μεγάλης επανάστασης της πληροφορικής και των ευεργετικών συνεπειών που έχει και για τις ανθρωπιστικές επιστήμες, κατά τη μεταβατική περίοδο που ζούμε, με το λογισμικό και τον μηχανικό εξοπλισμό να βελτιώνονται με πολύ γρήγορους ρυθμούς, ενώ με αργότερους ρυθμούς εντάσσονται στις νέες άυλες μορφές τα έντυπα βιβλία, τα χειρόγραφα, τα αρχεία και οι εικόνες που θησαυρίστηκαν στις υλικές μορφές του παγκόσμιου πολιτισμού.

Στον τόπο μας τα βήματα είναι πιο αργά, συνήθως απρογραμμάτιστα, ασυντόνιστα και σπασμωδικά, με τα γνωρίσματα δηλαδή που χαρακτηρίζουν εν πολλοίς την πολιτεία και την κοινωνία μας. Διαπιστώνεται ότι, άλλη μια φορά, μια μεγάλη επανάσταση μας βρίσκει απaráσκευους από την προηγούμενη φάση, καθώς το πολιτισμικό μας απόθεμα ήταν σε μεγάλο βαθμό αταξινόμητο και ακαταλογογράφητο, με πολλά κενά στην πληρότητά του. Όλα αυτά διαιωνίζονται και στις νέες άυλες μορφές, παρόλο που οι πιεστικές ανάγκες του εκσυγχρονισμού, που επιβάλλονται στα επί μέρους, βελτιώνουν τη γενική εικόνα.

Και στην προηγούμενη περίοδο και στη σημερινή ο ερευνητής της ιστορίας έπρεπε και πρέπει να συγκροτήσει και να εξοπλίσει το εργαστήριό του με δυνατότητες εξυπηρέτησης και αέναης επικαιροποίησης της κατάρτισής του, με πρόσβαση στις θεωρίες της ιστορίας, τις απαριθμήσεις αλλά και τις πλήρεις μορφές των εκδομένων και ανέκδοτων αρχειακών συλλογών, τις βιβλιογραφίες και την

εξασφάλιση πρόσβασης στα βοηθήματα που καταγράφουν, για να μπορεί να βρίσκει δρόμους προς τις κατάλληλες θεωρητικές γνώσεις, που θα τον βοηθήσουν να ερευνήσει και να κατανοήσει ένα ιστορικό γεγονός ή ένα φαινόμενο, και τελικά να συγγράψει την ιστορική του μελέτη. Οι πολλές και σπουδαίες ιδιωτικές βιβλιοθήκες στον τόπο μας οφείλονται στο πάθος, στο μεράκι και τα χρήματα των συλλεκτών. Όσες συγκροτήθηκαν από ερευνητές έχουν συμπαγέστερη σύνθεση και αντιστοιχία με τις ανάγκες της έρευνας και πολλές φορές είναι απάντηση στην τραυματική εμπειρία από τη χρήση των δημόσιων βιβλιοθηκών.

Τα προβλήματα της ιστορίας του ελληνικού βιβλίου, τα οποία ερεύνησα κατά τη σταδιοδρομία μου, δεν είχαν και δεν διαθέτουν επεξεργασμένες πλήρεις ειδικές σειρές ποσοτικών και ποιοτικών στοιχείων, στα οποία να μπορεί να καταφεύγει ο ερευνητής για να στοιχειοθετήσει την υπόθεση εργασίας του και να τεκμηριώνει τις απόψεις που διατυπώνει, εξ αιτίας της έλλειψης οργάνωσης και συνέχειας των βιβλιογραφικών σπουδών, που μαστίζονται από τον μικρό αριθμό των μελετητών και την πλημμελή οργάνωση των βιβλιοθηκών και των αρχείων στον τόπο μας, τουλάχιστον για τους αιώνες της ύπαρξης του ελληνικού κράτους και σε αντίθεση με τους αιώνες των ξένων κυριαρχιών, όταν τα ελληνικά βιβλία τυπώνονται στις ευρωπαϊκές πόλεις του βιβλίου.

Για να μη χάνουμε όμως τη μεγάλη εικόνα του δρόμου της αναζήτησης των πηγών για την ιστορία του βιβλίου πρέπει να ομολογούμε ότι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα προνομιούχο αντικείμενο, που κανονικά, αλλά όχι πάντα και συνολικά καταγράφεται κατά την παραγωγή του από τις υπηρεσίες ελέγχου, από τις οποίες οι τυπογράφοι έπρεπε να παίρνουν την άδεια έκδοσης, δηλώνοντας κάποτε και τον αριθμό αντιτύπων που θα τύπωναν και την τιμή πώλησης, ως μέλη ελεγχόμενης συντεχνίας, και να καταθέτουν αντίτυπα στις κρατικές βιβλιοθήκες. Από δύο λοιπόν δρόμους μπορούν να αποκατασταθούν οι σειρές παραγωγής των βιβλίων, που είναι

οι μεγαλύτερες σειρές και με τα λιγότερα κενά στον χρόνο, οι οποίες εξασφαλίζουν την παρακολούθηση της εξέλιξης των μεγεθών της παραγωγής, τουλάχιστον στη μεγάλη διάρκεια. Πρόκειται για σειρές, που μπορούν να δεχτούν τον πυκνότερο υπομνηματισμό, αφού τα βιβλία είναι και μάρτυρες της εποχής τους, με εσωτερικά και εξωτερικά στοιχεία που εξασφαλίζουν οι μαρτυρίες των συγγραφέων τους, των τυπογράφων, των βιβλιοπωλών, των αναγνωστών και των δημόσιων σχολιαστών τους στον Τύπο.

Ας το επαναλάβουμε: όλα αυτά προϋποθέτουν εθνική βιβλιοθήκη άξια του ονόματος και του σκοπού της, χωρίς τα τρομακτικά κενά της δικής μας, τα οποία για να αναπληρωθούν πρέπει να καταλογογραφούνται όσο γίνεται περισσότερες δημόσιες και ιδιωτικές βιβλιοθήκες, εδώ και στο εξωτερικό και παράλληλα να πάψουν να είναι είδος εν ανεπαρκεία οι οργανωμένες και ενημερωνόμενες ακαδημαϊκές – ερευνητικές βιβλιοθήκες μας. Για να συμπληρώσουμε το ευχολόγιο πρέπει να σημειώσουμε ότι είναι ανάγκη τα κρατικά μας αρχεία να συγκεντρώνουν, να εκκαθαρίζουν, να ταξινομούν και να καταλογογραφούν το αρχειακό υλικό των υπηρεσιών παρακολούθησης της εκδοτικής βιομηχανίας για να έχουμε κάποτε ενημερωμένα απογραφικά της στοιχεία. Για τα ιδιωτικά αρχεία των εκδοτικών επιχειρήσεων δεν μπορούμε να τρέφουμε ψευδαισθήσεις. Μόνον η τύχη και το μεράκι των παραγωγών – κατόχων τους ή κάποιων συλλεκτών μπορούν να διασώσουν κάποια αρχεία με την ελπίδα να βρεθεί τόπος και τρόπος να περάσουν στα δημόσια ή ιδρυματικά αρχεία για να γίνουν προσιτά στους ερευνητές.

Η ιστορία των ελληνικών και κάποτε των ξένων βιβλιοθηκών κατά τα τελευταία 40 χρόνια έχει να επιδείξει σημαντικά επιτεύγματα με παράλληλη δημοσίευση και καταλόγων ελληνικών βιβλιοθηκών, των οποίων οι προδιαγραφές σύνταξης, πέραν των απογραφικών σκοπών, υπηρετούν και την ιστορία των βιβλιοθηκών και των βιβλίων, καθώς

καταγράφουν αρκετές πληροφορίες προερχόμενες από τα σώματα των βιβλίων ή από βιβλιογραφικές και αρχειακές έρευνες γι' αυτά.

Η ίδρυση και η συγκρότηση των δημόσιων και των σχολικών βιβλιοθηκών στο σύγχρονο ελληνικό κράτος, που δημιούργησε η Επανάσταση του 1821, στηρίχτηκε σε σύγχρονες ιδέες και αντιλήψεις, που δεν βρήκαν τις απαραίτητες στηρίξεις του κράτους και της κοινωνίας για να προχωρήσουν. Ο κανονιστικός λόγος και οι σχεδιασμοί του Ανδρέα Μουστοξύδη και του Ιακωβάκη Ρίζου Νερουλού δεν βρήκαν συμμάχους, με αποτέλεσμα η Εθνική Βιβλιοθήκη να μη θησαυρίζει παρά μόνο μικρό μέρος των ελληνικών βιβλίων της κατά νόμον κατάθεσης, ο χώρος να μην επαρκεί για τη φύλαξή τους και το λίγο προσωπικό να αδυνατεί να τα καταγράψει, όπως και τα βιβλία που έστελναν οι Έλληνες και οι φιλέλληνες, τα ιδρύματα του εξωτερικού και οι δωρητές ολόκληρων, μικρότερων ή μεγαλύτερων, βιβλιοθηκών. Οι παρακλήσεις των πρώτων εφόρων, του Γεωργίου Γεννάδιου και του Γεωργίου Κοζάκη – Τυπάλδου θα αναπαράγονται για αιώνες. Η κοντόφθαλμη μεθόδευση της συνένωσης της Εθνικής Βιβλιοθήκης με την Πανεπιστημιακή το 1842 στο κτήριο του Πανεπιστημίου ακύρωσε και τις δύο βιβλιοθήκες και δημιούργησε το αδιαχώρητο στο Πανεπιστήμιο, αφού τα βιβλία τοποθετούνταν ακόμη και στο γραφείο του Πρύτανη. Τριάντα χρόνια αργότερα το κίνημα των υφηγητών, που έφερε το επιστημονικό πνεύμα στο Πανεπιστήμιο εις βάρος του εγκυκλοπαιδισμού, θα ζητήσει την απομάκρυνση των ενωμένων βιβλιοθηκών από το Πανεπιστήμιο και θα διεκδικήσει τη δημιουργία βιβλιακών συλλογών και σπουδαστηρίων με επιλεγμένα πρόσφατα επιστημονικά βιβλία, ελληνικά και ξένα, για τις ανάγκες της σύγχρονης διδασκαλίας και της επιστημονικής έρευνας. Το αίτημα θα ικανοποιηθεί στις αρχές του 20^{ού} αιώνα με τη μεταφορά των βιβλιοθηκών στο Βαλλιάνειο κτήριο.

Οι σχολικές βιβλιοθήκες ποτέ δεν συνδέθηκαν αποτελεσματικά με τη μαθησιακή διαδικασία εξ αιτίας του τρόπου της λειτουργίας των σχολείων, του αναλυτικού και του ωρολογίου προγράμματος αλλά και της ακαταλληλότητας των βιβλίων των σχολικών βιβλιοθηκών, των οποίων ο πρώτος πυρήνας ήταν εκδόσεις που μετρούσαν 50 ως 70 έτη παλαιότητας καθώς προέρχονταν από την Αποθήκη των βιβλίων στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας, με τα πολλαπλά της δωρεάς των Ζωσιμάδων και των άλλων εθνικών ευεργετών. Η σχολική βιβλιοθήκη ήταν ένα υμνούμενο άλλοθι των πανηγυρικών λόγων των σχολικών ρητόρων και πράγματι ένα κλειδωμένο ερμάριο με βιβλία, που είχε χρεωμένα ο διευθυντής του σχολείου και τα παρέδιδε με πρωτόκολλο στο διάδοχό του.

Το εγχείρημα επαναλήφθηκε και στα χρόνια μας, όταν στις δεκαετίες του 1990 και του 2000 ιδρύθηκαν πεντακόσιες βιβλιοθήκες στα γυμνάσια και στα λύκεια, με χιλιάδες επιλεγμένα σημαντικά βιβλία, ηλεκτρονικό κατάλογο και καθηγητή υπεύθυνο με πλήρες σχολικό ωράριο. Όλα αυτά με ευρωπαϊκή και ελληνική χρηματοδότηση. Οι βιβλιοθήκες δεν χρησιμοποιήθηκαν από τους μαθητές και τους διδάσκοντες τόσο που να θεωρηθούν απαραίτητος σχολικός θεσμός και από το 2011 είναι όλες κλειστές.

Κάποιοι αντιπρότειναν, εκείνη την εποχή, τα χρήματα να διατεθούν για τον εκσυγχρονισμό της Εθνικής Βιβλιοθήκης, ώστε να τεθεί και επικεφαλής του δικτύου των δημόσιων βιβλιοθηκών της χώρας. Το δίκτυο έπρεπε να καλύψει τα κενά του, ώστε να υπάρχουν δημόσιες βιβλιοθήκες ή συνεργαζόμενες δημοτικές, σε όλες τις πρωτεύουσες των νομών και των μεγάλων πόλεων. Οι βιβλιοθήκες έπρεπε να αναδιοργανωθούν και να αναζητήσουν τρόπους για να προσελκύσουν αναγνώστες, με πρώτους τους μαθητές και τους φοιτητές, στις περιφέρειες ευθύνης τους.

Τελειώνοντας θέλω να πω ότι ανταποκρίθηκα στην πρόσκληση των οργανωτών του συνεδρίου μας για να καταθέσω κάποιες σκέψεις μου ως

ιστορικός, παρόλο που γνωρίζω ότι η ιστορική παράμετρος δεν εξετάστηκε σχεδόν ποτέ σοβαρά στη χάραξη της πολιτικής για το ζήτημα. Φαίνεται ότι οι άνθρωποι αισθάνονται καλύτερα να οραματίζονται το μέλλον χωρίς τα βαρίδια του παρελθόντος και τη μεγάλη σειρά των αποτυχημένων πειραμάτων. Άλλωστε η ιστορία δεν διδάσκει. Καλλιεργεί ίσως κάποιες δεξιότητες και ευαισθησίες και οξύνει τα νοητικά εργαλεία για την προσέγγιση της ζώσας πραγματικότητας.